

KUVA 27. Sotaretki Ison-Beltin yli 1685. Kaarle X Kustaa katsoo jälle.

SOTIA JA VALTATAISTELUA

ITÄMERELLÄ

1500-luvulla Itämeren alueella alkoi pitkä sotien ja jatkuvien rajanmuutosten aika. Myös uskonriidat katolisten ja protestanttien välillä leimasivat ajanjaksoa. Sekä Tanska että Ruotsi olivat protestanttien puolella, mutta olivat samalla toistensa vannoutuneita vihollisia taistelussa Pohjolan ja Itämeren herruudesta Hansan ja Saksalaisen ritarikunnan romahdettua 1530-luvulla. Asioita mutkisti vielä joukko yksittäisiä tapahtumia: esimerkiksi Kustaa Vaasan poika Juhana, sittemmin kuningas Juhana III, meni 1561 naimisiin katolisen Puolan prinsessan Katariina Jagellonican kanssa ja kuvitteli voivansa yhdistää katolisen ja protestanttisen kirkon yhdeksi.

RUOTSALAISET HALUSIVAT tehdä Itämerestä oman sisämerensä, Ruotsin oman ”mare nostrumin”. Tätä kunnianhimoista tavoitetta

kannattivat erityisesti aateliset, jotka näkivät suunnitelmassa tilaisuuden kartuttaa lisää omaisuutta ja kenties saada uusia korkeita valtion virkoja. Eniten suurvalta-aikeiden tiellä oli Tanska, jolle tuohon aikaan kuuluivat monet nykyisen Etelä-Ruotsin alueella sijaitsevat maakunnat kuten Skoone, Blekinge ja Hallanti. Lisäksi tanskalaiset hallinnoivat Tanskan salmien molempia rantoja ja saattoivat siten käytännössä eristää Ruotsin muusta maailmasta estämällä ruotsalaisia aluksia purjehtimasta Itämereltä Pohjanmerelle.

MYÖS PUOLALLA ja Venäjällä oli suunnitelmansa Itämeren varalle. Moskovassa asunut tsaari halusi laajentaa valtakuntaansa Baltiaan ja saada vahvemmin jalansijaa Itämereltä. Puola, jonka kuninkaana oli Kustaa Vaasan pojanpoika Sigismund, asettui Euroopassa riehuneessa uskonsodassa katolisten puo-

lelle, kun taas Ruotsi oli yksi protestanttien johtavista valloista.

RUOTSI SAI JO vuonna 1561 haltuunsa Viron. Ruotsin ja Venäjän välillä käydyn 25-vuotisen sodan jälkeen (1570–95) Ruotsin itäraja siirrettiin Täyssinän rauhassa 1595 itään ja pohjoiseen kohti Inarinjärveä ja sieltä eteenpäin Varanginvuonolle Jäämeren rannalla.

VENÄJÄLLÄ KÄYTIIN sodan päätyttyä sisäinen valtataistelu, joka Venäjän historiassa tunnetaan ”sekasorron aikana”, mikä houkutti sekä Puolaa että Ruotsia sekaantumaa Venäjän kruununperimyksiin. Valtataistelun voitti venäläinen suurmies Mikael Romanov, joka kruunattiin vuonna 1613 keisariksi ja perusti hallitsijasuvun, joka sittemmin hallitsi Venäjää aina vuoteen 1917 saakka. Ruotsi sai Stolbovan rauhassa 1617

sekä Käkisalmen läänin että Inkerinmaan, mikä sulki Venäjän kokonaan pois Itämereltä. Kun Puolakin oli antautunut ja luovuttanut ruotsalaisille Liivinmaan ja Riian kaupungin, oli Ruotsista 1620-luvulle mennessä kasvanut yksi Euroopan pinta-alaltaan suurimmista valtioista.

LÄNNESSÄ RUOTSI kävi useita verisiä sotia Tanskaa vastaan. Kahteen otteeseen (1570 ja 1613) Ruotsin oli karvain hinnoin ostettava tanskalaisilta takaisin itselleen Älvsborg, Ruotsin ainoa yhteys Pohjanmereen. Nämä sodat koettelivat eritoten tavallista kansaa. Ruotsalaiset sotajoukot polttivat maatiloja Hallannissa ja Blekingessä, ja esimerkiksi Ronnebyssä he surmasivat yli 2 000 ihmistä. Tanskalaisten iskut Ruotsiin olivat yhtä raakalaismaisia.

Ruotsin armeijan perustana olivat palvelukseen pakotetut talonpojat, vaikkakin merkittävän osan Ruotsin suurvalta-ajan armeijasta muodostivat ulkomaalaiset palkkasotilaat. Suurvallan vaatiman koko- luokan armeijan ylläpito oli kruunulle suuri taloudellinen rasite. Ongelman ratkaisuksi kuningas Kaarle XI perusti vuonna 1682 ns. ruotujakolaitoksen. Sen mukaan kahdesta neljään maatilaa muodosti ruodun, jonka tuli varustaa armeijalle yksi sotamies. Sotilaan palkkana oli ruodulta saatu torppa, josta hän huolehti ja jonka maasta hän sai elantonsa. Suuria maatiloja, jotka kustansivat ratsumiehen hevosineen ja varusteineen, kutsuttiin ratsutiloiksi eli rusthollieiksi, ja ne saivat vastineeksi verohelpotuksia. Upseerit saivat asuttavakseen ns. virkataloja, joiden maata he rauhan aikana saattoivat viljellä.

Tällä tavalla Ruotsi sai vakituisen armeijan. Laivastoa varten rakennettiin Karlskronaan valtakunnan ensimmäinen sotilassatama ja -telakka.

VUONNA 1618 Euroopassa syttyi 30-vuotinen sota saksalaisen keisarin johtamien katolisten ja keisarin vallasta riippumattomuutta tavoitelleiden Pohjois-Saksan protestanttisten ruhtinaskuntien välille. Tanska oli aluksi protestanttien vahva liittolainen, mutta tanskalaiset epäonnistuivat väliintulossaan, ja Tanskan tappio käänsi Pohjoisan sotilaspoliittisen tilanteen. Ruotsi liittyi sotaan 1630, ja kuningas Kustaa II Aadolf johti 30 000 jalkamiehestä ja 8 500 ratsumiehestä koostunutta sotajoukkoaan kohti Etelä-Saksaa tavoitteenaan tehdä Ruotsista Itämeren alueen johtava suurvalta.

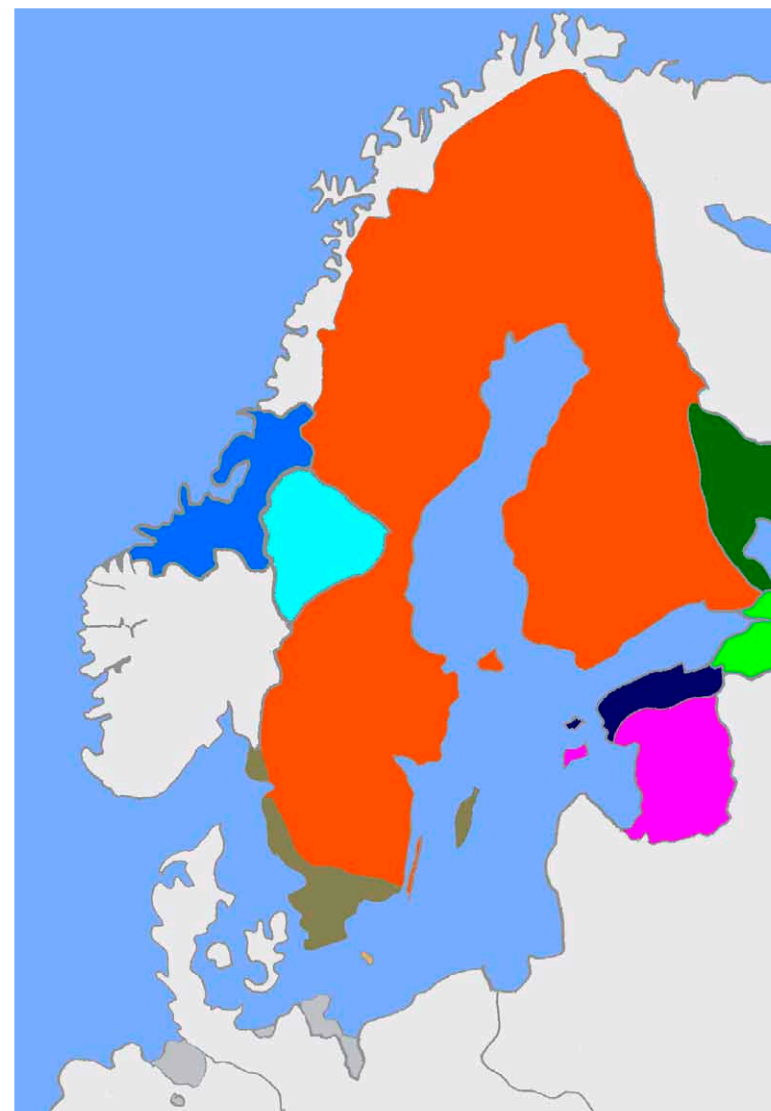
RUOTSIN SOTA sujui alkuun hyvin, mutta ruotsalaisten sotaonne kääntyi äkisti Kustaa II Aadolfin kaaduttua 6.11.1632 Lützenissä Leipzigin lähellä. Ruotsi oli nyt lyöty, mutta protestantit saivat puolelleen sotaan mukaan Ranskan, minkä ansiosta sota jatkui vielä yli vuosikymmenen ajan. Sodan päättäneessä Westfalenin rauhassa 1648 Ruotsi sai haltuunsa vauraita ja strategisesti merkittäviä alueita Pohjois-Saksasta kuten Rügenin saaren ja Elbe- ja Oderjokien suistot.

TANSKAN EPÄONNISTUMINEN 30-vuotisessa sodassa antoi Ruotsille samalla mahdollisuuden puuttua myös Tanskan sisäisiin valtakamppailuihin.

Vuonna 1645 Ruotsi valtasi Tanskalta Gotlannin ja Saarenmaan sekä alueita Jämtlannissa ja Härjedalenissa. Kuningas Kaarle X Kustaa lähti tammi-kuussa 1658 uhkarohkealle sotaretkelle vieden Ruotsin armeijan jäätyneen merensalmen, Ison-Beltin, yli Själlantiin uhkaamaan Kööpenhaminaa. Äimistyneet tanskalaiset lyötyään Ruotsi sai Roskilden rauhassa yli kolmanneksen Tanskan maa-alasta ja väestöstä. Ruotsalaiset saivat vihdoin itselleen Tanskan omistukset Etelä-Ruotsissa eli Skoonen, Blekingen, Hallannin ja Bohuslänin. Lisäksi Tanska joutui luopumaan Bornholmin saaresta ja Trondheimin läänistä Norjassa, jotka kuitenkin palautettiin Tanskalle jo 1660.

TÄLLÄ TAVALLA Ruotsista kehittyi pinta-alaltaan yksi Euroopan suurimmista maista. Väestöä oli kuitenkin vain noin 1,2 miljoonaa, joista noin 350 000 asui Suomessa. Koko Euroopan väkimäärä oli tuohon aikaan noin 100 miljoonaa. Myös Pohjoisan kaupungit olivat muuta Eurooppaa kehityksessä jäljessä. Ruotsalaisista asui vain 5 % kaupungeissa, kun taas keski-eurooppalaisista kaupunkilaisia oli 25 %. Tämä ei tiennyt hyvää valtiolle, joka pyrki olemaan eurooppalainen suurvalta.

SUURVALTA-ASEMAN säilyttäminen edellytti tehokasta ihmisten ja taloudellisten voima-

KUVA 28. Vuonna 1658 Ruotsin valtakunta oli suurimmillaan

VÄRIT: PUNAINEN: varsinainen valtakunta **TUMMANVIHREÄ:** Käkisalmen lääni **VAALEANVIHREÄ:** Inkerinmaa **TUMMANSININEN:** Viro **MAGENTA:** Liivinmaa **TUMMANHARMAA:** Ruotsin omistukset Saksan valtakunnassa **RUSKEA:** Skoone, Gotlanti, Bohuslän **SININEN:** Trondheimin lääni **VAALEANSININEN:** Härjedalen. Valtakunnan pohjoisraja Lapissa on määrittelemätön.

varojen hyväksikäyttämistä. Riittävän armeijan ylläpitäminen oli suuri rasite. Kuningas tarvitsikin kaikkien yhteiskuntaluokkien tuen, joten hänen oli otettava jokaisen säädyn etu huomioon. Hallinnon keskittäminen oli välttämätöntä, joten valtaneuvosto sai yhä vahvemman aseman Ruotsin hallinnossa. Uusi valtiopäiväjärjestys vuodelta 1617 vahvisti valtiopäivien asemaa päätöksenteossa: säätyjä (aatelista, papisto, porvaristo ja talonpojat) oli kuultava päätettäessä sodasta ja rauhasta sekä uusista laeista ja veroista. Uusi hallitusmuoto 1634 keskitti valtaa Ruotsissa yläaatelein käsiin.

1600-LUVUN ALKU ja puoliväli olivat aateliston suuruuden aikaa kaikkialla Pohjolassa. Ruotsissa aateli oli jo 1600-luvun alussa korvauksena panoksestaan sotiin saanut kerätä kansalta omaan käyttöönsä suuren määrän veroja. Kaksi kolmasosaa kaikista valtakunnan veroista meni vain 600 suvun omaan käyttöön, mikä johti pian kruunun taloudelliseen ahdinkoon.

TANSKALLE 1600-LUKU oli yhtä vastoinkäymistä. Sen lisäksi, että Tanska hävisi sodan ruotsalaisia vastaan, maa kärsi myös kulkutaudeista, ja eripuraisuus kuninkaan ja aatelin välillä johti maan sisällissodan partaalle. Tanskan kuninkaan valta oli ollut vähäisenlaista, mutta aatelin johdolla hävityt sodat tarjosivat kuningas Fredrik III:lle tilaisuuden tehdä lopun aateliston vallankäytöstä. Hän otti porvareiden ja talonpoikien tuella kaiken vallan itselleen ja teki kuninkuudesta periy-

tyvän. Kuningas hallitsi Tanska-Norjaa siitä lähtien yksinvaltaisesti vielä koko 1700-luvun ajan.

MYÖS RUOTSISSA kuninkaan onnistui 1600-luvun loppupuolella – muiden säätyjen avustuksella – ottaa yläaateleilta pois sen etuoikeuksia. 1680 toimeenpannun ns. ison reduktion eli peruutuksen myötä suuri osa aatelisille myönnettyistä läänityksistä otettiin takaisin kruunulle. Talonpoikien näkökulmasta uudistus tarkoitti lähinnä sitä, että aatelin sijaan verot maksettiin kuninkaalle. Ruotsalaisten talonpoikien asema oli nyt kuitenkin vahvempi kuin missään muualla Euroopassa.

SAMAAN AIKAAN kuninkaan valta vahvistui. Ruotsin Kaarle XI:stä tuli useimpien muiden Euroopan hallitsijoiden tavoin yksinvalti.

RUOTSIN ARMEIJAN perustana olivat palvelukseen pakotetut talonpojat, vaikkakin merkittävän osan Ruotsin suurvalta-ajan armeijasta muodostivat ulkomaalaiset palkkasotilaat. Suurvallan vaatiman kokoluokan armeijan ylläpito oli kruunulle suuri taloudellinen rasite. Ongelman ratkaisuksi kuningas Kaarle XI perusti vuonna 1682 ns. ruotujakolaitoksen. Sen mukaan kahdesta neljään maatilaa muodosti ruodun, jonka tuli varustaa armeijalle yksi sotamies. Sotilaan palkkana oli ruodulta saatu torppa, josta hän huolehti ja jonka maasta hän sai elantonsa. Suuria maataloja, jotka kustansivat ratsumiehen hevosineen ja varusteineen, kutsuttiin ratsutiloiksi eli rustholleiksi,

ja ne saivat vastineeksi verohelpotuksia. Upseerit saivat asuttavakseen ns. virkataloja, joiden maata he rauhan aikana saattoivat viljellä.

TÄLLÄ TAVALLA Ruotsi sai vakituisen armeijan. Laivastoa varten rakennettiin Karlskronaan valtakunnan ensimmäinen sotilassatama ja -telakka.

KESKUSTELE

MITEN oli mahdollista, että Ruotsi kehittyi pohjoisen Euroopan suurvallaksi 1600-luvulla?

